

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 4

V čast Salvatorju Žitku
In onore di Salvator Žitko
In honour of Salvator Žitko

KOPER 2022

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 30, leto 2022, številka 4

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Polona Tratnik, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Lara Petra Skela, Marjan Horvat, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Lara Petra Skela (angl., slo.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Koprsko pristanišče (avtor: Salvator Žitko, 1962) / Porto di Capodistria (autore: Salvator Žitko, 1962) / Port of Koper (author: Salvator Žitko, 1962).

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2022.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a Creative Commons BY-NC 4.0.

Navodila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdp.si>.

Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdp.si/it/>.

The submission guidelines and all articles are freely available in color via website <http://https://zdp.si/en/>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

Darja Mihelič: Korenine piranske družine Petrogna/Petronio (1257–1350) 757
Le radici della famiglia Petrogna/Petronio di Pirano (1257–1350)
The Roots of the Petrogna/Petronio Family of Piran (1257–1350)

Marijan Premovič: Banditry in Zeta in the Balšić Period (1360–1421) 799
Brigantaggio a Zeta nel periodo dei Balšić (1360–1421)
Razbojništvo v Zeti v času Balšićev (1360–1421)

Dušan Mlacović: Koper v poznem srednjem veku: opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja 819
Capodistria nel tardo medioevo: osservazioni sulla città e le sue porte dopo una disamina dei quaderni dei vicedomini capodistriani della fine del XIV secolo
Late Medieval Koper: Observations about the Town and Its Portae from a Survey of the Books of the Koper Vicedomini from the End of the 14th Century

Darko Darovec: Knjiga koprskih kapetanov Slovanov (1587–1724) 855
Il libro di capitani degli Slavi di Capodistria (1587–1724)
The Book of the Koper Captains of the Slavs (1587–1724)

Lovorka Čoralič: Zadarski plemić Josip Antun Fanfognja – zapovjednik mletačkih prekomorskih pješačkih postrojbi u 18. stoljeću 909
Il nobile Giuseppe Antonio Fanfognia di Zara – comandante delle formazioni di fanteria oltremarina della serenissima nel settecento
Nobleman of Zadar Joseph Anthony Fanfognia – Commander of Venetian Overseas Infantry Units in the Eighteenth Century

Claudio Povoło: Violenza e inimicizie tra cinque e seicento. Due pratiche sociali nella loro dimensione antropologico-giuridica 933
Violence and Enmity between the 16th and 17th Centuries. Two Social Practices in their Legal Anthropological Dimensions
Nasilje in sovražnost v 16. in 17. stoletju. Družbeni praksi v pravno-antropološki dimenziji

Žiga Oman: Sosedje in sovražniki: reševanje sporov pred ljubljanskim mestnim svetom v zgodnjem novem veku (1521–1671) 973
Vicini e nemici: risoluzione dei conflitti davanti al consiglio comunale di Lubiana nella prima età moderna (1521–1671)
Neighbours and Enemies: Dispute Settlement before the Ljubljana Town Council in the Early Modern Period (1521–1671)

Tilen Glavina: »Lakomen volk in uničevalec Kristusove vere.«
 Vergerijane (1550): povod ali rezultat pregona
 Petra Pavla Vergerija? 1015
«L'avido lupo e distruggitore della fede di Christo». Le Vergeriane (1550): pretesto o conseguenza della persecuzione di Pier Paolo Vergerio?
“A Greedy Wolf and Destroyer of the Faith of Christ.” Le Vergeriane (1550): A Cause or a Result of the Persecution against Pier Paolo Vergerio?

Furio Bianco: Tra storia e stampe popolari in età moderna. *Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)* 1039
Between History and Popular Print in the Modern Age. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)
Med zgodovino in ljudskim tiskom v novem veku. Perfetta, e veridica relatione, delli processi criminali, et essecutioni delli medesimi, fattasi contro li tre conti, Francesco Nadasdi, Pietro di Zrin, e Francesco Cristofforo Frangepani (1671)

Borut Klabjan: Za boga, narod in domovino! Katero? Vprašanje verskih, narodnih in državnih pripadnosti ter vloga češke in moravske duhovščine v Istri pred in po prvi svetovni vojni 1057
Per dio, nazione e patria! Quale? La questione delle affiliazioni religiose, nazionali e statuali e il ruolo del clero boemo e moravo in Istria prima e dopo la prima guerra mondiale
For God, Nation and Motherland! Which One? The Question of Religious, National and State Affiliation, and the Role of Czech and Moravian Priests in Istra before and after World War I

Andrej Rahten: Josip Vilfan v prvem desetletju panevropskega gibanja 1075
 Josip Vilfan nella prima decade del movimento paneuropeo
Josip Vilfan in the First Decade of the Paneuropean Movement

- Martin Bele:** Prispevek k podrobnejši osvetlitvi družinskih vezi in mladostnih let dr. Antona Korošca – družina in mladost Bižikovega Toneta 1095
Contributo a una delucidazione più dettagliata dei legami famigliari e degli anni giovanili del dott. Anton Korošec – la famiglia e la gioventù di Tone Bižik
Contribution to a More Detailed Exposure of Family Relations and Younger Years of Dr. Anton Korošec – Bižik Tone
- Urška Lampe:** Tajna misija Josipa Smodlake v Rim: prvi poskus neposrednega sporazuma med Jugoslavijo in Italijo, oktober 1945–januar 1946 1115
La missione segreta di Josip Smodlaka a Roma: il primo tentativo di accordo diretto tra la Jugoslavia e l'Italia, ottobre 1945-gennaio 1946
The Secret Mission of Josip Smodlaka to Rome: The First Attempt at a Direct Agreement between Yugoslavia and Italy, October 1945–January 1946
- Ana Šela:** Delovanje slovenske službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja 1137
Il funzionamento del sloveno servizio di sicurezza nazionale negli anni ottanta
Functioning of the Slovenian State Security Service in the 1980s
- Aleš Maver:** Narod na preklic? Oblikovanje beloruske identitete v primerjavi s slovensko 1159
Una nazione a revoca? La formazione dell'identità bielorusa a confronto con quella slovena
A Nation to Recall? Formation of Belarusian Identity Compared to the Slovenian Case
- Marjan Horvat:** Uporabe ljudskih pravljič v legitimizaciji političnih ideologij 20. stoletja: nenavadni primer slovenske verzije pravljičice Repa velikanka in jugoslovanski samoupravni socializem 1185
L'uso dei racconti popolari nella legittimazione delle ideologie politiche del novecento: l'esempio insolito della versione slovena del racconto La rapa gigante e il socialismo di autogestione jugoslavo
The Use of Folktales in the Legitimization of Political Ideologies of the 20th Century: The Unusual Case of the Slovenian Version of the Folktale The Gigantic Turnip and Yugoslav Self-governing Socialism
- Polona Tratnik:** The Pre–Enlightenment Formation of the Emerging Modern Scientific Episteme and Building Community from Mythical Discourse 1215
La formazione pre-illuministica dell'emergente episteme scientifica moderna e la costruzione della comunità partendo da un discorso mitico
Predrazsvetljensko oblikovanje modernega znanstvenega epistema in grajenje skupnosti iz mitskega diskurza

»LAKOMEN VOLK IN UNIČEVALEC KRISTUSOVE VERE.«
VERGERIJANE (1550): POVOD ALI REZULTAT PREGONA
PETRA PAVLA VERGERIJA?

Tilen GLAVINA

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija

e-mail: tilen.glavina@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Vergerijane (Le vergeriane), objavljene leto po begu škofa Petra Pavla Vergerija v Švico, predstavijo korespondenco Girolama Muzia z Vergerijem v triletnem obdobju, in sicer med letoma 1546 in 1549. O prvih obtožbah krivoverstva je Muzio koprskega prijatelja iz otroštva obvestil januarja 1546. Muzio v svojih pismih večkrat pozove Vergerija, naj se vrne na pravo pot katoliškega nauka in s tem popravi svoje grehe, saj bi lahko Vergerijeve ideje o reformaciji negativno vplivale na koprške meščane. Muzio je z močno podporo koprskega tabora Ottonellu Vidi napisal kar sedem pisem, pet mestu Koper, tri bratrancu Marcu Nuziju in eno redovnicam v Kopru. Skupna točka teh pisem je bila kritika škofovega stališča v odnosu do papeštva, koncepta svobodne volje, zakramentov, Svetega pisma in kulta svetnikov. Muzievi kampanji proti Vergeriju, da bi prišlo do njegove odstranitve iz škofovske službe in preprečitve nevarnega prozelitizma, so se pridružile tudi druge pomembne osebnosti: Antonio Elio, pater Pietro di Giovanni, Vincenzo Fedeli, Giovanni Della Casa, Annibale Grisoni in Tommaso Stella. V prispevku je poudarek na vlogi enega najvplivnejših italijanskih kardinalov 16. stoletja – Alessandru Farneseju, ki je iz ozadja načrtno krmilil Vergerijev pregon.

Ključne besede: Peter Pavel Vergerij ml., Girolamo Muzio, Le vergeriane, Alessandro Farnese, Koper, 16. stoletje

«L'AVIDO LUPO E DISTRUGGITORE DELLA FEDE DI CHRISTO».
LE VERGERIANE (1550): PRETESTO O CONSEGUENZA DELLA
PERSECUZIONE DI PIER PAOLO VERGERIO?

SINTESI

Le Vergeriane, pubblicate un anno dopo la fuga del vescovo Pier Paolo Vergerio in Svizzera, presentano la corrispondenza tra Girolamo Muzio e il Vergerio scambiata durante un periodo di tre anni, più precisamente tra il 1546 e il 1549. La prima volta che Muzio informò il suo amico d'infanzia capodistriano delle accuse di eresia mosse contro quest'ultimo fu a gennaio del 1546. Nelle sue lettere, Muzio esortò ripetutamente

il Vergerio a tornare sulla retta via della dottrina cattolica per redimersi ed evitare che le sue idee sulla riforma protestante potessero contaminare i cittadini di Capodistria. Muzio, con il forte appoggio del campo capodistriano, scrisse ben sette lettere a Ottonello Vida, cinque alla città di Capodistria, tre al cugino Marco Nuzio e una alle monache di Capodistria. Il punto comune di queste lettere era la critica della presa di posizione del vescovo in relazione al papato, al concetto di libero arbitrio, ai sacramenti, alla Bibbia e al culto dei santi. Ad aderire alla campagna di Muzio contro il Vergerio per ottenere la sua rimozione dal vescovado e prevenire il pericoloso proselitismo furono altre figure importanti, tra cui Antonio Elio, padre Pietro di Giovanni, Vincenzo Fedeli, Giovanni Della Casa, Annibale Grisoni e Tommaso Stella. Il presente contributo mette in evidenza il ruolo di uno dei più autorevoli cardinali italiani del Cinquecento, Alessandro Farnese, il quale manovrò la persecuzione del Vergerio da dietro le quinte.

Parole chiave: Pier Paolo Vergerio il Giovane, Girolamo Muzio, Le Vergeriane, Alessandro Farnese, Capodistria, Cinquecento

UVOD

V Milanu je Girolamo Muzio 12. januarja 1546 prejel pismo Petra Pavla Vergerija, ki je želel ponovno navezati stike s svojim istrskim prijateljem.¹ V tem obdobju je Vergerij živel pri kardinalu Ercolu Gonzagi v Mantovi. Muzio se je začel zavedati, da sta njegovo vedenje in heretično delovanje povzročala negativne odzive na papeškem dvoru in da si je z njima nakopal kar nekaj vplivnih sovražnikov.

V tridesetih letih 16. stoletja je Vergerij kot apostolski nuncij v Nemčiji deloval predvsem kot pobudnik sklica splošnega koncila, ki bi rešil versko shizmo.² Leta 1536 je bil s pomočjo kardinala Ercoleja Gonzage, ki je podpiral njegovo kandidato, imenovan za koprskega škofa:³ »V teh zadnjih letih sem veliko pripomogel k temu, da je koprski monsinjor postal škof v svoji domovini« (Ercole Gonzaga Cristoforu Madruzzo 30. januarja 1546 (Murphy, 2007, 132)).

Vergerij je prvič obiskal Mantovo novembra 1537 in se tja vnovič vrnil leta 1539. Schuttejeva trdi, da je prav njegovo srečanje z Ercolejem Gonzago bilo tudi Vergerijev prvi stik z reformatorskimi idejami (Schutte, 1988, 180–181). Sicer pa se je Vergerij zblížal z luteransko doktrino med potovanjem po Franciji v družbi kardinala Ippolita d'Esteja. Njegova privrženost do reformnega gibanja, ki je sovpadala z idejami

1 Nazadnje je Muzio pisal Vergeriju iz Nice 19. februarja 1542 (Muzio, 1551, 45–49).

2 V zvezi z Vergerijevo nunciato in organizacijo tridentinskega koncila ter kronološko negotov verskonazorski razvoj, prim. Pobežin, 2018, 59–89.

3 H končni določitvi Vergerijevega škofovanja je pripomogel kralj Ferdinand Habsburški, ki je v pismu 12. avgusta 1536 papežu Pavlu III., cesarju Karlu V. in kardinalu Clesu predlagal Vergerijevo kandidato pri nasledstvu Defendenda Valvassorija na čelu koprške škofije (Schutte, 1988, 144).

Slika 1: Peter Pavel Vergerij ml. (Wikimedia Commons).

spiritualov,⁴ se je močneje zakoreninila v času njegovega bivanja v Kopru med letoma 1541 in 1545. Zaradi vse glasnejših obtožb, da se je navzel heretičnih idej, je moral mesto proti koncu leta 1544 zapustiti. Pet let kasneje je bil Vergerij odstavljen in izobčen.⁵ Kot predpostavlja Gregor Pobežin: »je Vergerij kot *exul Christi* ostal

4 Spirituali so bili člani reformnega gibanja znotraj Rimskokatoliške cerkve med letoma 1530 in 1560. V literaturi se gibanje včasih imenuje tudi evangelizem. Evangelizem pa je bilo versko gibanje, ki se je razvilo v obdobju pred tridentinskim koncilom in je nameravalo nadaljevati proces prenove znotraj rimske Cerkve v skladu s pristnim evangeličanskim duhom, ne da bi zaničevalo možno pot zbliževanja z luteransko doktrino (Osculati, 2013; Fragnito, 1972).

5 O razlogih za propad Vergerijeve škofovske kariere prim. Schutte, 1988, 293–325; Pierce, 2003, 23–50; Cavazza, 2013; Pobežin, 2018, 74–76; Marinčič, 2018, 81–82.

tako rekoč brez vsega: brez svoje škofije, brez uspešne kariere visokega cerkvenega dostojanstvenika, brez vira sredstev, pravzaprav celo brez domovine – in čeprav se je v svojem novem okolju »na novo našel« in mu je uspelo v Tübingenu zgraditi novo kariero pri vojvodi Württemberškem, so nanj tudi kasneje padale sence dvoma, ali ni bilo njegovo spreobrnjenje nemara le posledica zamer do papeštva« (Pobežin, 2018a, 112).

Po besedah kardinala Alessandra Farneseja in beneškega nuncija Giovannija della Casa je bil eden glavnih razlogov za to, da je papež Pavel III. Vergeriju odredil, da mora zapustiti Koper, klevetanje najvplivnejše kardinalske družine 16. stoletja, družine Farnese. Priči, Loschi in fra Giovanni Angelo, sta trdili, da je škof Vergerij govoril o obscenosti pri papeškem banketu in primerjal rimski dvor z bordelom ter trdil, da je imel papež hčerko z eno od priležnic. Vendar je družino Farnese najbolj ranilo Vergerijevo širjenje govoric, da je Pier Luigi Farnese (papežev sin in oče Alessandra F.) posilil Cosima Gherija, mladega škofa iz Fana, ki naj bi zaradi javnega sramu in govoric (čeprav ni dokazov za to) storil samomor z zastrupitvijo. Govorilo se je, da se je incident zgodil maja 1537 v času obiska Piera Luigija v Fanu, govorice pa so se začele širiti novembra 1537. Gheri je umrl septembra 1538. Schuttejeva želje, da bi govorice pometli pod preprogo, ne pripisuje samo Farnesejem, ampak tudi Della Casi, ki je bil kot biseksualec zaskrbljen, da bi se sprožile govorice tudi o njegovi homoseksualnosti⁶ (Schutte, 1988, 295–296). Pio Paschini navaja prvo omembo tega dogodka v pismu Ercoleja Gonzage ferrarskemu vojvodi Ercoleju II. d'Esteju, 25. novembra 1537 (Paschini, 1925, 56; prim. tudi Fragnito, 1972, 788). O Vergerijevih zamerah na papeškem dvoru in grajanju rodbine Farnese tudi Silvano Cavazza:

Že zdavnaj je bilo znano, da je bil navajen govoriti skrajno odkritosrčno. Že leta 1538 je nuncij v Benetkah zapisal, da "le Bog ve, kako slabo govori o vseh". Prvi, ki je Vergerija obtožil, je bil gvardijan frančiškanov v Kopru, in sicer jeseni leta 1544 neposredno Pavlu III. Obtožba je zadevala neizpodbitne zgodbe, ki jih je razširil glede papeža in njegovega sina Pier Luigija. Temu je kmalu nato (13. decembra) sledila obtožba krivoverstva, ki so jo omenjeni redovniki in drugi štirje predstojniki koprskih samostanov predali nunciju Giovanniju Della Casi. Tako se je začel neskončno dolg proces pred inkvizicijo (Cavazza, 2013, 14–15).

Čeprav je papež pričakoval, da bodo Vergerija leta 1545 aretirali, se je Della Casa zavedal, da beneške oblasti ne bodo dopustile rimskim odposlancem zapreti

6 Della Casa je v začetku svoje cerkvene kariere napisal nekaj homoseksualnih verzov iz rokopisa *Capitolo di messer Giovanni della Casa sopra il forno*, ki je očitno krožil po dvorih leta 1528. V Vergerijevem napadu na Della Casov indeks prepovedanih knjig *Il Catalogo di diverse opere, et libri, li quali come heretici* [...] se je skliceval prav na njegov rokopis s homoseksualno vsebino, kar naj bi ustavilo Della Casovo kardinalsko kandidaturu (Schutte, 1988, 326).

Slika 2: Kardinal Ercole Gonzaga (Wikimedia Commons).

škofa njihove države samo na podlagi sumničenj, klevetanja ali herezije, saj bi bila taka aretacija z beneškega pravnega vidika sporna. Zato je Della Casa poskušal z Vergerijem doseči sporazum, da bi pristal na osebno opravičilo papežu, na kar je Vergerij (v začetku) tudi pristal. Če bi Vergerij obljubo izpolnil, bi javno opravičilo in podreditev gotovo pomirila družino Farnese, Della Casa pa mu je priporočil, naj za nekaj časa zapusti Koper (Campana, 1908, 174). Ker pa je Vergerij na vse pretege odlašal s svojim odhodom v Rim, je to Alessandra Farneseja ponovno vznemirilo. Kardinal je od beneškega nuncija zahteval zapisnik procesa in izdal odredbo o Vergerijevem uradnem zagovoru v Rimu. Zapisnik je prispel v Rim 2. maja 1545:

V pismu Vaše Prečastitosti z dne 21. mi je bilo naloženo, da me seznanite s celotnim dosedanjim procesom proti koprskemu škofu. V zapisniku je tudi del, ki se nanaša na obrekovanje, še posebej na blatenje presvetlega gospoda vojvode iz Castra [Pier Luigi Farnese, op. a.] v odnosu do škofa iz Fana [Cosimo Gheri, op. a.] (Ronchini, 1853, 117).

Vergerij se ni menil za kardinalove pozive in je še naprej odlašal z odhodom v Rim. Najprej se je ustavil v Ferrari in nato v Mantovi pri kardinalu Ercoleju Gonzagi.⁷

Tako se je konflikt z rimskimi oblastmi še zaostрил, Vergerij pa je postajal čedalje bolj odvisen od Ercolejeve zaščite. Najbolj ju je zbližala sovražnost do družine Farnese. Vergerij je tako od aprila 1545 bojkotiral številne pozive iz Rima in zavrnil vabilo na zagovor pred beneškim *Sant'Uffizijem*. Gonzagi in Vergeriju se je uspelo začasno dogovoriti s Farnesejem, da se je ta na poti v Trident in Worms (srečanje s Karlom V. glede odprtja koncila) 23. aprila 1545 ustavil v Mantovi pri Ercoleju. Dogovorili so se, da bo proces vodil Girolamo Morone, papeški legat v Bologni. Med čakanjem na Farnesejevo odločitev je Vergerij do leta 1546 večino časa preživel v benediktinskem samostanu San Benedetto pri Mantovi in bival v Gonzagovi rezidenci, kjer je imel na voljo veliko humanističnih in teoloških del, s katerimi se je prvič srečal (Murphy, 2007, 132–133). Ker ni bilo odziva kardinala Farneseja, je Vergerij avgusta 1545 predlagal, naj se zadeva, če Moroneju ne bi uspelo izpeljati procesa, prepusti Giovanniju Grimaniju, oglejskemu patriarhu, pri katerem je imel več možnosti za uspešen razplet. Vendar je Farnese Vergerijevo zadevo začasno zanemaril, saj so potekale priprave na koncil. Čeprav je papež Pavel III. koncil napovedal za 15. marec 1545, je bilo treba nemške protestante prepričati, naj se ga udeležijo. To nalogo si je zadal Karel V., da bi se na podlagi zbora v Wormsu med nemškimi protestanti ustvarilo upanje o možnosti dogovora in rešitve t. i. nemškega verskega vprašanja. Zato se je kardinal Farnese v začetku poletja srečal s cesarjem, ki mu je razkril svojo dvojno namero, in sicer sklic zbora v Wormsu pod pretvezo dogovora med protestanti in pripravo na vojno proti Schmalkaldski zvezi. Tako sta papež in cesar sklenila skrivni pakt, da bo v primeru vojne s Schmalkaldsko zvezo papež zagotovil podporo Karlu V. (Jedin, 1961).

Kardinal Farnese je februarja in marca iz Rima poročal legatom na Tridentinskem koncilu o poteku dogovarjanj glede zagovora škofa Vergerija, ki se je spretno izmikal in izgovarjal.

Kar se tiče koprskega škofa, v zvezi s čigar zadevami je njegova Svetost že pred meseci prejela različna poročila, ki v verskem pogledu niso dobra, je bilo beneškemu nunciju naloženo, da ugotovi, kakšna je resnica. S tem

7 Kljub temu, da Vergerij ni nastopil pred sodniki, imamo nekakšen oris njegove obrambne strategije iz traktata *Otto difensioni*, sestavljenega poleti 1546 kot odgovor na obtožnice sojenja in objavljen šele po njegovem begu iz Italije v Baslu pri Jakobu Kündigu leta 1550 (Cavazza, 2006, 128).

namenom je zaslišal nekaj prič in jih poslal v Rim. Jasno je bilo ugotovljeno, da mora avditor apostolske kamere po svoji dolžnosti zahtevati, da se prej imenovanega škofa pokliče na zagovor. Ker je slednji to slutil, je njegovo Svetost prosil, da ne bi bilo treba, da pride v Rim osebno, temveč da se postopek nadaljuje, kjer bi bilo zanj lažje. V tem mu je njegova Svetost ugodila in zadevo zaupala bolonjskemu legatu, o katerem je rekel, da je z njim zadovoljen, čeprav mu potem ni bilo do tega, da bi to možnost izrabil. Ko je njegova Svetost to slišala in izvedela, da škof še naprej postopa podobno, kot so bila navajala poročila, je odločila, da se nadaljuje s postopkom, ki ga je že začel avditor kamere. Zato je prišlo do novega sklepa, in sicer da se mu poda opozorilo; morda se je prav zato odločil, da pride v Trident. Vse to sem želel napisati, zato da bi Vaša prečastita Gospostva vedela, kako napreduje zadeva in kako njegova Svetost ni odklonila škofove želje, da ne pride na zagovor v Rim; kajti glede na to, da je njegova sveta Blaženost rekla, da je sedaj o zadevi treba govoriti z odposlanci, si Vam dovoljujem poslati karseda hiter odziv.

Iz Rima dne 3. februarja leta '46

Ponižni služabnik kardinal Farnese (ASV, Carte Farnesiane 9, 61r–62v).

Kar zadeva škofa Vergerija, sem že v prejšnjih sporočilih pisal o poteku njegove zadeve; zdaj dodajam, da v primeru, ko bi se on ne želel priti zagovarjat v Bologno, kjer se je zadeva vrnila v ponovno obravnavo, in ko bi se Vašim prečastitim Gospostvom ne zdelo, da bi ga k temu prisilili – v tem primeru bo sprejel, če bo beneškemu nunciju in patriarhu (ali njegovemu namestniku) naloženo, da skupaj izpeljeta ali zaključita njegov postopek, zaradi katerega je pripravljen priti v Rim. Tako ne bi imel razloga za obžalovanje, če bi zaradi finančne nezmožnosti ali kakšne druge ovire njegova nedolžnost ostala skrita. Če se bodo Vaša prečastita Gospostva odločila za eno ali za drugo možnost, prosim, da me o njej obvestijo, da bo komisija takoj poslala breve [...].

Iz Rima dne 7. februarja leta '46

Vaših prečastitih in presvetlih Gospostev

Ponižni služabnik kardinal Farnese (ASV, Carte Farnesiane 9, 64r–66v).

V zvezi s koprskim škofom, ki je rekel, da bi se raje zagovarjal v Benetkah kot v Bologni, kamor je najprej želel, bo komisija prek monsinjorja nuncija poslala breve o eni ali drugi možnosti, da bo Vaše prečastito Gospostvo vedelo, da odsotnost beneškega patriarha ne sme vplivati na izvršitev tega ukaza. To bodo Vaša prečastita Gospostva temu škofu lahko dala vedeti, kolikor ne bo že odpotoval proti Benetkam.

Iz Rima dne 13. marca leta '46

Vaših prečastitih in presvetlih Gospostev

Ponižni služabnik kardinal Farnese (ASV, Carte Farnesiane 9, 72r–72v).

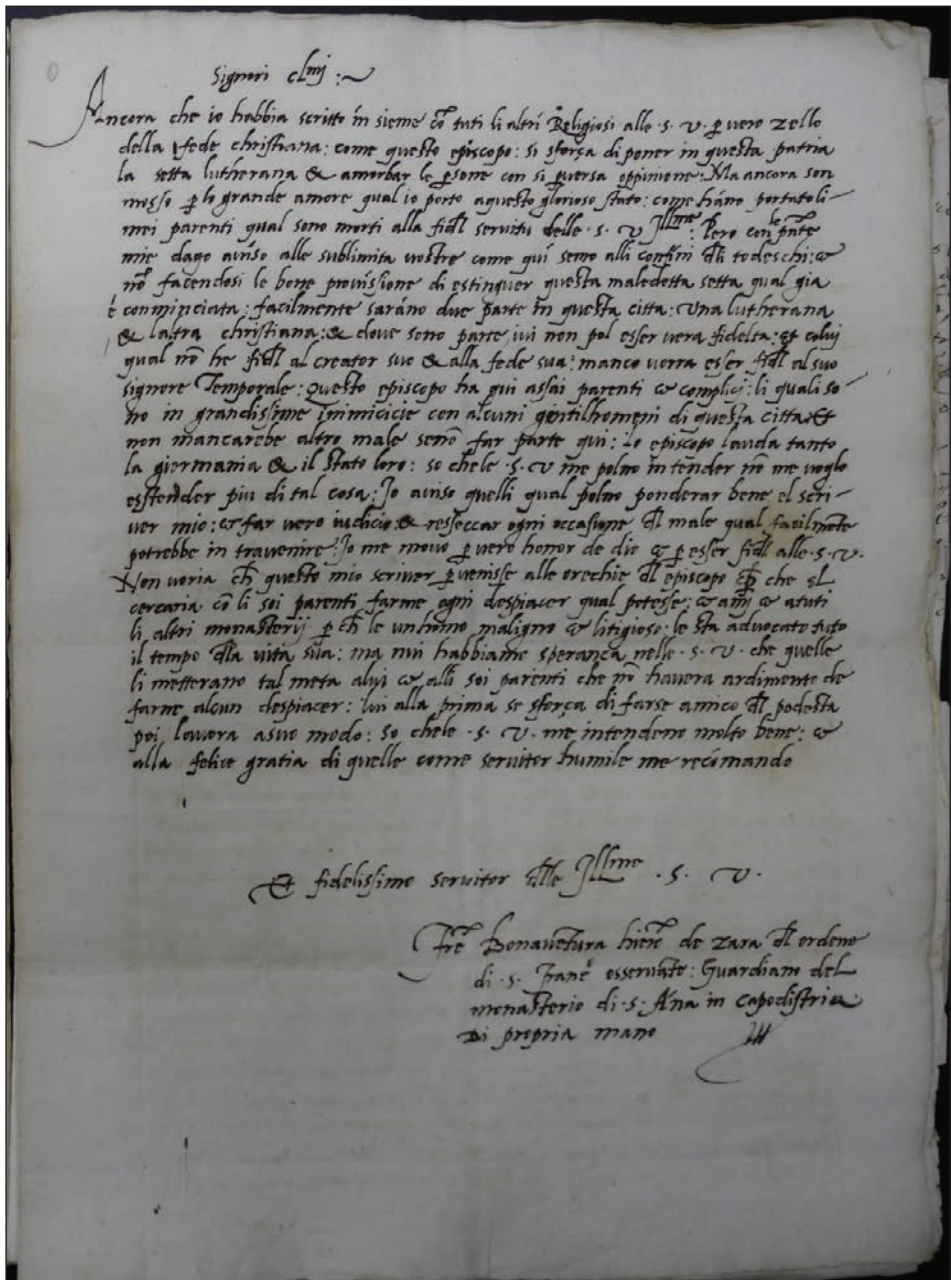
KOPRSKI UPOR IN GIROLAMO MUZIO

Vergerij se je sočasno soočal s težavami v svoji škofiji. Koper je bil v tistem času razdeljen na dva tabora, in sicer na njegove podpornike in nasprotnike. Med prvimi in aktivnejšimi nasprotniki je bil pater minoritskega reda Girolamo (Geroni) Bonaventura iz Zadra, oče gvardijan frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru, ki je že 3. januarja 1544 skupaj s preostalimi koprskimi patri pisno obvestil beneški svet deseterice o Vergerijevi hereziji. Podpisniki pisma so bili pater Francesco Garzonio s Krka, gvardijan sv. Frančiška, pater Benedetto, gvardijan samostana sv. Gregorja, kjer so imeli sedež frančiškani tretjeredniki, ki se je podpisal v glagolski pisavi, pater Vincenzo da Marano, dominikanski prior sv. Dominika, in pater Giovanni Angelo iz Cremona, prior servitov:

Vaša presvetla Gospostva naj vedo, da je tukaj, v mestu Koper, sedem samostanov: pet za brate in dva za nune. Njihovo postavitve je podprla in z njo soglašala naša slavna država v želji, da bi tam prebivali posvečeni ljudje in tako častili Boga [...] in bili zvesti katoliški cerkvi ter imenitni beneški državi [...]. Gospodje, v tem mestu je v Gospodovo čredo vdrl lakomen volk in uničevalec Kristusove vere. In ta volk je Peter Pavel Vegerij, škof teh krajev (ASVe, Santo Uffizio, b. 4, fasc. 1).

Patri so trdili, da je Vergerij že nekaj časa skrivaj nagovarjal ljudi k luteranski veroizpovedi. Zavračal naj bi obstoj vic, zmanjšal pomen birme, se posmehoval posvečenju oltarjev in cerkva, čeprav ga je še vedno opravljal proti plačilu, kritiziral post in izbiro določene prehrane med postnim časom velike noči ter trdil, da sv. Krištof in sv. Jurij nista bila prava svetnika. Poleg tega je v koprski katedrali javno pridigal o nepotrebnosti proščenja k sveti Luciji, Apoloniji, Agati, Barbari in drugim svetnicam ter podvomil v neomejeno moč papežev. Vergerij je tudi prepovedal pridigo nekega koprskega duhovnika v katedrali na dan vseh svetih, ki je želel ugovarjati škofovim trditvam in posvariti pred nevarnostmi luteranstva. Celó v času adventa je Vergerij v pridigah zatrjeval, da v mestu ni luterancev, čeprav je bil sam tisti, ki jih je novačil med ljudstvom. Patri so pismo končali z opombo, da je bilo navedenih samo nekaj primerov o dogajanju v Kopru. Med meščani je bilo veliko Vergerijevih nasprotnikov, vendar si nihče ni upal na glas obtožiti škofa, saj so njegovi prijatelji in družinski člani grozili potencialnim nasprotnikom. Zato so koprski patri pozivali svet deseterice, naj apostolski nuncij imenuje predstavnika v Kopru, ki bi sprožil preiskavo in imel polna pooblastila pri razrešitvi osumljenih heretikov ter posledično priskrbel dodatno dokazno gradivo in pričevanja proti Vergeriju.

Zanimiva sta tudi opazka in prepričanje, ki je vladalo med kleriki v Kopru, in sicer da je bil Trst luteranski prav zaradi škofa Pietra Bonoma: »Tukaj imamo slabe sosede Tržačane, ki so skoraj vsi luteranci, in to njihovo zmoto je povzročil škof; do tega je prišlo zato, ker se na začetku ni ukrepalo glede tistih, pri katerih bi bilo treba; v tem mestu bo kmalu tako, če Vaše Gospostvo ne bo ustrezno ukrepalo« (ASVe, Santo Uffizio, b. 4, fasc. 1).

Slika 3: Pismo minoritskega patra Girolama Bonaventura iz Zadra iz samostana sv. Ane v Kopru (ASVe, Santo Uffizio, b. 4, fasc. 1).

Poleg koprskih cerkvenih krogov so se nad Vergerijem vrstili očitki tudi s strani meščanov, med katerimi je bil celo neki Ambrosio di Loschi, ki je 15. oktobra 1546 neposredno pisal papežu Pavlu III. s hudim obremenilnim pričevanjem zoper koprskega in puljskega škofa (Vergerijevega brata Giovannija Battiste) in ga pozval k njegovi odstranitvi iz škofije. Pismo dobro ponazarja stanje duha med nekaterimi meščani v takratnem Kopru:

Papežu Pavlu III.

Glede na resnost te zadeve, presveti poglavar Cerkve in preblagi Pastir, saj je o nadvse pomembnih in meni povsem tujih rečeh (o katerih imam zdaj namen pisati vaši Svetosti) pisal človek edinstvene inteligence, izjemne izobrazbe in kar največjega izraznega daru, sem se odločil, da napišem to, kar sem se zdaj namenil napisati. Naloge, ki je za moje skromne zmožnosti tako težka, ne bi nikoli sprejel brez velikega strahu, če me ne bi prej opogumili in v zaupanju utrdili vsemu svetu znani vaša blagost in dobrotljivost. Obenem me je k temu močno spodbudila uboga in zelo nesrečna Istra, kjer je zdaj škof in pastir, v resnici pa nadvse pohlepen volk Peter Pavel Vergerij, ki bo (če vaša Svetost ne bo takoj urno ukrepala) v najkrajšem času naredil, da ta dežela ne bo več prav nič poslušna rimski Cerkvi. To bo dosegel ne samo v tem ubogem in nesrečnem mestu, temveč tudi v vsej istrski deželi, tako da njeni prebivalci v prihodnosti ne bodo več izkazovali (kot so v preteklosti) tiste popolne poslušnosti, vere in vdanosti, kot se v slavo tega presvetega sedeža spodobi, je treba in je prav.

Ta škof hodi dan in noč po Istri, kjer seje nadvse zmotna in umazana luteranska krivoverstva, in četudi v svoji škofiji o tem ne pridiga odprto, saj sicer tam ne bi mogel bivati razen na skrivaj, s pismi ter s krivoverskimi in sumljivimi knjigami nikoli ne neha spodbujati nekatere svoje privržence (katerih število je vsak dan večje), ki hočejo vztrajno širiti in sejati Lutrova skrajno zmotna stališča. Tako kot v drugih krajih njegove škofije je tudi tukaj v Kopru nekaj njegovih učencev, ki odkrito na trgih in na javnih mestih blatijo Jezusa Kristusa in njegovo nevesto rimsko Cerkev in zanikajo posredovanje svetnikov ter pravijo, da zaobljubljanje svetnikom pomeni ravno toliko kot zaobljubljanje ob latrini, da so vice iznašli duhovniki in patri, da odpustki niso nič drugega kot kraja in javni uboji.

Presveti oče, strašno se mi trga srce, ko o tem pišem vaši Svetosti, a vseeno vam hočem povedati: Tukaj v Kopru so tudi takšni, ki zanikajo celo zakrament oltarja. O tem, ali zaničujejo nadalje ostalih šest zakramentov Cerkve, naj presodi vaša Svetost. Ti njegovi hudičevi učenci nenehno hujskajo uboge preprosteže, ki bi se radi uprli vaši Svetosti, ki jo predstavlja poglavar svoje Cerkve tukaj na zemlji. Poleg tega nesrečni škof, ki ga je Bog zapustil, v svoji zavrženosti z veliko vnemo skrbi za to, da bi v Kopru ter v vseh krajih njegove škofije in prav tako v krajih njegovega brata puljskega škofa v postnem času pridigali krivoverski pridigarji luteranske sekte. Po končanem postu je škof uredil tudi, da v Kopru pridiga brat iz reda servitov z imenom Ambrosio Platina iz Cremona, provincial treviške

marke, ki je naokrog sejal prekrasen razdor. O tem sem poročal v pismih, ki sem jih poslal v Benetke prečistitemu legatu vaše Svetosti. Pisal sem o zmotah, stališčih in spisih, ki se predstavljajo v pridigah in ki jih v Kopru razširja hudič v podobi patra. Menil sem, da je treba na to pokazati, toda predstavljam si, da Vas legat ni nič obvestil, saj bi je morda ne odnesel nekaznovan. Bog naj v svoji (in moji) dobroti poskrbi, da odslej tako kužna bolezen v postnem času s svojo luteransko doktrino ne bo ubijala ubogih duš. Povsem sem prepričan, da bo vaša Svetost, ki je nadvse previdna in modra, ukrepala s takojšnjo urnostjo, v nasprotnem primeru se ne bo mogel začeti jubilej (ki ga mora vaša Svetost po božji previdnosti odpreti in podeliti obilo milosti in darovati za krščansko republiko). Z lastno roko se bo lahko prepričala, da je vse, kar ji pišem, res, posebej pa to, da bo Vergerij vzrok za propad in pogubo; govorim o uporih Istre proti rimski Cerkvi in vaši Svetosti. Preblazeni oče, tava brata škofa, ki imata v oblasti skoraj vso Istro, sta v duhu eno in eno v mislih; dan in noč sta oprezna in se trudita, da bi se vsi prebivalci Istre strašno pogubili in da bi se toliko in toliko duš uprlo vaši Svetosti.

V teh preteklih mesecih si je cenjeni koprski škof Peter Pavel Vergerij v istrskem mestu z imenom Barbana, ki spada pod škofijo brata puljskega škofa, spričo hudičevega hujskanja številnim zmedenim dušam, ki so bile navzoče ob tej pridigi, drznil povsem odprto pridigati, da je posredovanje svetnikov prazno; da papež nima nič več avtoritete kot kakšen preprost duhovnik; da so molitve, ki jih duhovniki opravijo ob kanoničnih urah, prav tako prazne in da ne služijo ničemur. Pri tem je duhovnike, ki so prisostvovali pri tisti pridigi, nagovarjal k temu, da ne bi opravljali molitev, ki jih opravljajo, se pravi vseh jutranjih, večernih in nočnih molitev, temveč samo tisto, ki jo je Kristus učil in ki jo beremo pri svetem Mateju in se glasi: Pater noster. Toda vaša Svetost naj se ne čudi; če bi si jaz ne mislil, da ji bom s svojim obširnimi pisanjem nadležni, bi ji imel povedati še mnogo drugih stvari, iz katerih bi bilo povsem razvidno, da rimska Cerkev skupaj s svojim poglavarjem v Italiji nima ne večjega ne bolj krutega sovražnika, kot je Peter Pavel Vergerij, koprski škof. Če bi bilo treba, kar se ponudim, da mu bom pridržal obraz pred obličjem vaše Svetosti, da se boste lahko z lastno roko prepričali, da je to, kar zdaj pišem o Vergeriju, resnično kot evangelij.

Da vpričo Boga zaključim: Vergerij se dan in noč ne ukvarja z drugim kot s tem, da razširja in seje luteranstvo po vaseh, taborih, mestih in še po drugih krajih, kamor pride, celo v gozdovih, da bi se ljudje povsod in brez izjeme uprli vaši Svetosti in rimski Cerkvi. Ker je torej vašo Svetost božja Previdnost postavila za nadvse častivrednega pastirja, ki naj slavi in utrjuje sveto rimsko Cerkev in ki naj širi krščansko vero ter ohranja pravičnost, mir, enotnost in slogu vseh vernikov in vseh katoliških ljudstev, bo z veseljem iz te uboge Istre v celoti odstranila tako pogubno, tako nalezljivo bolezen, da bi uboga ljudstva ne bila več vsa bolna, temveč bi bila še naprej zvesti in poslušni otroci rimske Cerkve in vaše Svetosti, kot so bila v preteklosti. Kar

najmočnejše torej priporočam vaši Svetosti kot edinemu Očetu dobrotniku in nadvse varnemu pribežališču vseh vernikov to ubogo deželo, ki ji zdaj pretita tako strašna nevarnost in poguba. Prek prelite krvi Jezusa Kristusa, ustanovitelja te cerkve, v kateri je vaša Svetost zdaj najzaslužnejši vodja in najvišji poglavar, na kolenih prosim, da poskusite karseda hitro poskrbeti za to stvar in se ji posvetite, da bi se ta skrajno nesrečna dežela osvobodila Satanovih rok.

Vaši Svetosti vdani in ponižni služabnik Ambrosio di Loschi, doktor svobodnih umetnosti

V Kopru, dne 15. oktobra leta '46 (ASV, Carte Farnesiane, f. 8, 107r–108v).

Na podlagi različnih obtožb je proti koprskemu škofu potekalo še več preiskav, ki pa niso privedle do sodnega epiloga.

V tem burnem času je Vergerij poskušal stopiti v stik z Muziem ter upal na njegovo podporo in pomoč, Muzio pa ga je poskušal prepričati, naj se vrne na pot pravovernega kristjana.

Za Božjo voljo, to so preganjanci. Ne sramujem se, nasprotno, ponosen sem – ne nase, temveč na Kristusa, ki me dela vrednega, da grem z njim. To je dar, kot je dar vera. Brat, treba se je zbuditi in spoznati zlato dobo, ki prihaja. Kristus bo vstal in v duhu zagotovo prišel. Kvišku glave! In ubogi tisti, ki ne morejo videti in spoznati [...]. Kristjan sem in rekel bom skupaj s Pavlom: Želim, da bi bili vsi ljudje, kot sem jaz (Muzio, 1551, 6r).

V odgovoru, ki ga je 21. januarja 1546 poslal iz Milana, je Muzio sicer priznal, da mu niso bile tuje govorice o Vergerijevem približevanju protestantskim idejam. Lahko trdimo, da je to pismo že nakazovalo začetek verskega spora med Muziem in Vergerijem, ki je leta 1550 privedel do objave Muzievega znanega dela *Le vergeriane* (zbirka pisem med Muziem in Vergerijem). Muzio je po vsej verjetnosti od zadnjega Vergerijevega pisma iz leta 1546 pridobil zadostne informacije in potrdila pri znancih z inkvizicijskega sodišča o resničnosti Vergerijeve herezije, kar je pomenilo, da je takrat postala Muzieva prednostna naloga obsoditi in izgnati škofa Vergerija iz *patrie*. O Vergerijevem javnem prestopu k luteranski veri piše v uvodnem poglavju tudi Giovanni Battista Goineo (1515–1557?) v delu *De situ Histriae*, ki je izšlo leta 1722 v Leidnu na Nizozemskem:

V tem času naj bi Goinej napisal svoje marljivo sestavljeno delo, v katerem zasledimo, da pogosto z argumenti pobija Coppa in hvali Petra Pavla Vergerija, ki je bil škof v Kopru. Ko je namreč Coppus leta 1540 izdal svojo knjigo in je Vergerij izgubil škofovsko službo, je – po pričevanju Hieronima Muzija v Katoliških pismih (1. knj., str. 41) – leta 1549 javno prestopil v luteranski tabor, potem ko je svoj strup leta 1548 že razlil med ljudstvo, kakor razkrivajo Vergerijane

istega Muzija. Potemtakem je razvidno, da je bilo Gojnevo delo dokončano med letoma 1540 in 1548. Ali naj bi skrival, da avtor – medtem ko uporablja dvo-mljivo in za katoličane nenavadno govorico – prekomerno povečuje samega Vergerija in vrstnike, enega za drugim, medtem ko v 5. poglavju, kjer omenja slavne Istrane, z molkom prezre Hieronima Muzija, ki je bil tedaj med Istrani najbolj izobražen? (Darovec, 1999, 68–69).

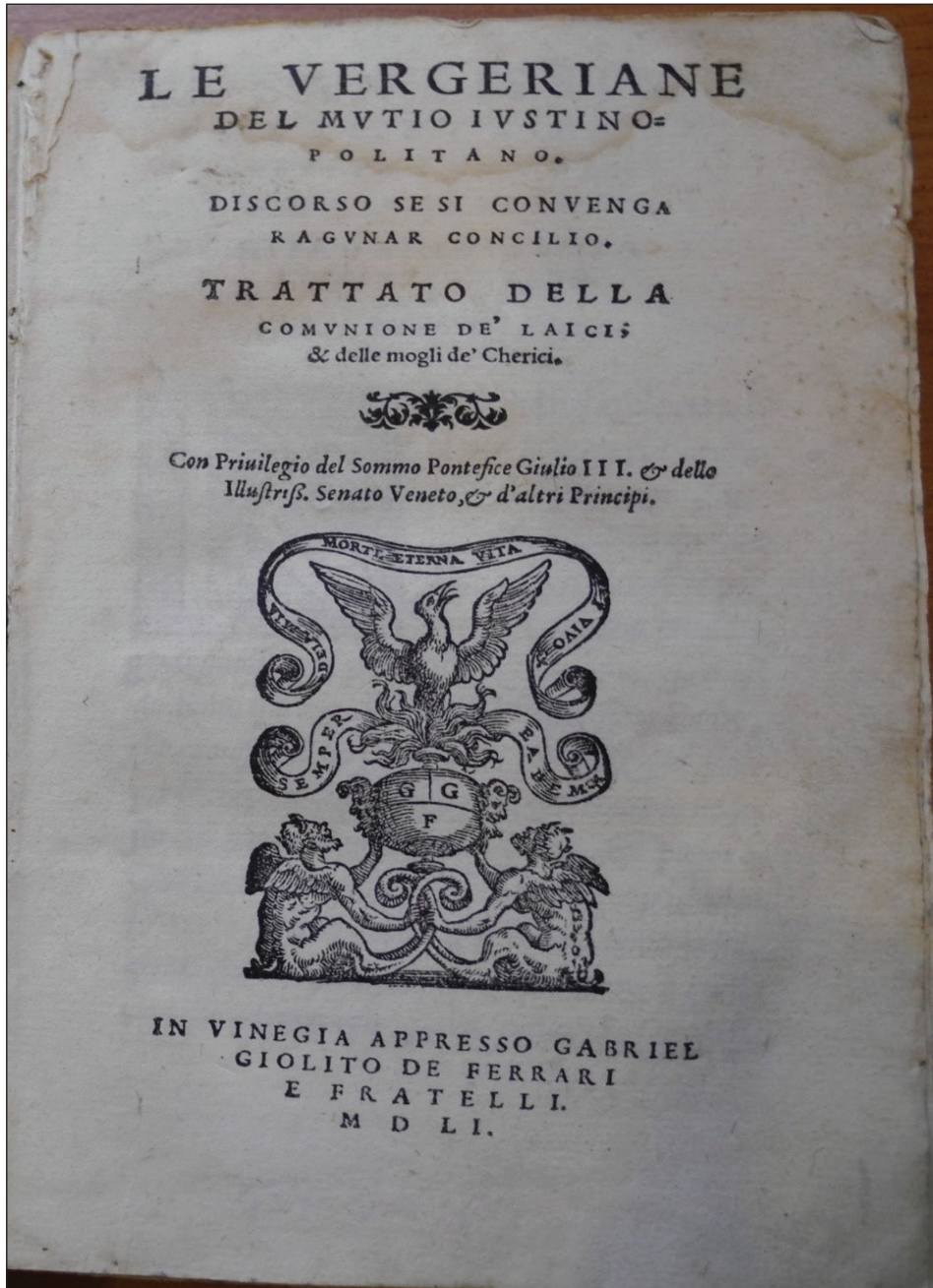
Muzio se je pod pretvezo reševanja Vergerijeve duše odločil, da leta 1548 z njim ponovno vzpostavi korespondenco. Besedilo *Le vergeriane* je nedvomno pristransko delo, saj Vergerijeva pisma oz. odgovori niso v celoti objavljeni, ampak jih Muzio večinoma obnovi in izpusti prav toliko, da lahko z mnenji manipulira in vodi dialog po svoji volji. Zato takemu besedilu, tipičnemu za epistolarno literaturo, ne moremo slediti dobesedno, temveč ga je treba razumeti v širšem kontekstu polemike med »javnicama« nasprotnikoma, ki razlagata vsak svojo plat razumevanja katoliške doktrine. Tak vidik nam odpira še nerazrešena vprašanja (in spodbuda za nadaljnjo raziskovanje), ki bi izluščila neizražene nazore iz Muzievih/Vergerijevih korespondenc in »dialogih«. Taka dihotomija razgrinja še zastrt aspekt preučevanja dveh koprskih predstavnikov renesančnega humanizma.

Muzio pojasnjuje, da je v prvem pismu zbirke *Vergeriane* nadaljeval diskusijo, ki sta jo z Vergerijem začela, ko sta se v začetku leta 1548 srečala v Benetkah. Vergerij je Muziu pokazal lažno pismo, ki ga je mlad študent napisal očetu, da bi upravičil svojo odločitev, da se spreobrne v luteranstvo.⁸ To pismo je sprožilo gorečo debato glede več občutljivih tem, med njimi je tudi Vergerijeva trditev, da so vsa pravila za krščansko življenje zapisana v evangelijih. Muzia pa je najbolj zmotilo to, da škof Vergerij ni priznaval, da je sam Jezus Kristus dodelil oblast Cerkvi:

Nič manj ni treba slediti njegovim današnjim zapovedim kot tistim izpred tisoč in izpred petsto let, saj je s Cerkvijo taisti Kristus, kot je bil takrat, in nikoli se ni pretrgala vez, s katero se je z njo združil s poroko, za katero je s svojo nadvse dragoceno krvjo na les križa napisal pogodbo (Muzio, 1551, 9v–12r).

Naslednja teološka točka, ki je ločila pesnika in škofa pri pojmovanju Cerkve, je bila ta, da je Muzio uporabljal pridevnik *univerzalna*, Vergerij pa *katoliška*. Po Muziu so univerzalno Cerkev, ki jo je Kristus ustanovil na Zemlji, predstavljali grešniki in odrešeniki. Kristus je jasno napovedal, da bo ob koncu sveta prišlo do delitve teh skupin. Nasprotno pa je Vergerijeva Katoliška cerkev razumela delitev na *izbrane* in *duhovne* (t. i. »spirituali«). Če bi to držalo, bi pomenilo, da ni delitve na obsojene in odrešene ob koncu sveta. Druga točka spora je bila vloga papeža v Cerkvi, saj je Muzio podpiral absolutno oblast papeštva nad preostalo duhovščino (Schutte, 1988, 354–356).

8 Muzio *alla città di Capodistria*, 24. septembra 1548 iz Milana (Muzio, 1551, 94v).

Slika 4: *Le vergeriane* (Muzio, 1551) (SKPU; Foto: Tilen Glavina).

Muzio je leta 1548 Vergeriju napisal še dve pismi.⁹ Prepričan je bil, da bi nekateri Vergerijevi podporniki v Kopru lahko prestopili prag luteranstva. Zato je poslal sedem pisem Ottonellu Vidi,¹⁰ štiri mestu Koper,¹¹ tri svojemu sorodniku Marcu Nuziu¹² in eno koprskim redovnicam klarisam.¹³ V vseh teh pismih se kaže Muzieva neusmiljena napadalnost do vseh heretičnih pojavov, za katerimi naj bi stal Vergerij, sebe pa je opravičeval tako, da je kot laik storil to, česar si kleriki niso upali. Njegov edini cilj naj bi bilo varovanje rojstnega mesta.

Ko so Vergeriju zavrnilo prošnjo, da bi prisostvoval Tridentinskemu koncilu, se je vrnil v Koper in nadaljeval širjenje luteranske doktrine. Tako se je javno zoperstavil papeštvu ter dobival vse večjo podporo pri intelektualcih in mestnem plemstvu, med katerimi je prevladoval sum glede verskega opredeljevanja (Schutte, 1988, 318–319).

Muzio Vergerija ni želel neposredno napasti, vendar je ta Koper razdelil na dva tabora. Tako se je kot meščan moral postaviti v bran tistim someščanom, ki so še vedno vztrajali v katoliški veri:

Ko sem pri delitvi mojega mesta ostal tih in miren, pa nisem mogel, da ne bi izpolnil svoje dolžnosti dobrega meščana in dobrega kristjana. Že Solonovi zakoni so določali, da morajo v primeru razdora in spora v mestu tisti, ki se ne postavijo na eno ali drugo stran, v izgnanstvo. Zaradi tega zakona je bilo torej smiselno, da se odločim za eno od strani (Muzio, 1551, 177r).

V pismu Fedeliju je jasno izrazil svoje stališče do Vergerija, ki si ga je razlagal kot poziv na dvoboj, sicer na besedni ravni (metaforika dvoboja), ampak z vsemi pravili in postopki kot pri fizičnem spopadu. Prizadeli so ga Vergerijevi »napadi« v Benetkah, ko sta se srečala, Vergerij v spremstvu svojih privržencev in »oborožen« s knjigami, Muzio pa se je moral sam in »neoborožen« braniti samo z znanjem, ki ga je imel. V odgovor na take žalitve ga je Muzio večkrat pozval na enakopraven besedni spopad, vendar se Vergerij ni odzval:

Niti ne pričakujte, da bo proti meni karkoli pisal naravnost. Prav tako se z menoj noče podati v dvoboj. Doslej me je bodisi napadal s prepotentnostjo ali pa je uredil tako, da se je namesto njega šel boriti kdo drug. Oborožen s zvezki svojih del in v močnem spremstvu svojih privržencev, se je v Benetkah kar sam spravi nadme, ki pri sebi nisem imel knjig. V teh napadih se mi je bilo precej težko braniti in obstati. Ko sem se jih rešil, sem ga izzval na enakopraven dvoboj in ga pozval, da se soočiva, in večkrat sem ga ponovno prosil. In hrabri mož se za spopad ni nikoli opogumil. Morda se bo hotel braniti z tistim zakonom o dvoboju, po katerem se mu kot škofu – medtem ko sem jaz zasebna oseba – ne spodobi pomeriti z menoj (Muzio, 1551, 164r).

9 28. maj 1548, Milano (Muzio, 1551, 38r–51r); 26. oktober 1548, Milano (Muzio, 1551, 106r–116v).

10 6. marec, 1. april, 23. april, 18. maj, 23. maj, 29. maj 1548 in 30. april 1550, Milano (Muzio, 1551, 17v–53r; 169r).

11 10. julij in 24. september 1548, 6. junij 1549, 7. maj 1550, Milano (Muzio, 1551, 92r–101v, 120v–134v, 145v–165v, 175r–183r).

12 7. marec in 10. julij 1548, 8. januar 1549, Milano (Muzio, 1551, 20r–21r, 67v–70r, 137v–138v).

13 8. avgust 1548, Milano (Muzio, 1551, 71r–84r).

Mestu Koper, *Alla nobilissima città et popolo iustinopolitano*, se je opravičil za svoja pisma, ki so povzročila precej nevšečnosti s strani inkvizicije, vendar je bilo vse storjeno za dobro mesta:

Če sem v preteklosti, v za vas nesrečnih časih, s svojimi pismi povzročil, da so vas obiskali gospodje, patri in bratje, ki so zame nadvse častivredni, sta me k temu napeljala krščanska pobožnost in ljubezen do domovine, saj sem videl, da je tisti, ki vam je najbolj dolžan tolažbe, hkrati tudi največji razlog za vaše trpljenje (Muzio, 1551, 171r).

Med najodločnejšimi pri odstranitvi Vergerija s škofijskega sedeža so bili prav njegovi someščani: Annibale Grisoni, inkvizicijski vikar, Antonio Elio, papeški tajnik, ter Muzio, ki je že prekinil dolgoletno prijateljstvo in si zadal nalogo, da s svojo korespondenco in spisi uniči Vergerija in širjenje luteranske herezije:

Od Kopra do Pulja vztrajno razširja to bolezen po vsej deželi; in (kot mi je sam povedal), je na svojo stran potegnil tudi svojega brata [Giovanni Battista Vergerij] [...]; karseda se potrudite in uredite tako, da bo tista strupena in kužna kača odstranjena od tam [...]. Zdi se mi, da je zdravilo tako neučinkovito, da brez železa in ognja ozdravitev ne bo več mogoča [...]. Gotovo imate iz naše domovine toliko pričevanj proti njemu, da ga boste brez dvoma zlahka prepričali, da laže (Muzio, 1551, 52r–55v, 103 r).

Trojica je skupaj delovala proti Vergeriju. Podporo so dobili tudi pri beneškem nunciju Giovanniju Della Casi in Tommasu Stelli, škofu Salpu-Lavelliu, imenovanem »il Todeschino«,¹⁴ znanem pridigarju in preganjalcu heretikov. Stella je tudi pisal kardinalu Marcellu Cerviniu, članu *Sant'Uffizia*, naj pooblastijo Grisonija, da bo uredil razmere v Kopru. Kmalu zatem so Grisonija imenovali za inkvizicijskega izrednega komisarja na območju koprške in puljske škofije (Cavazza, 2006).

O tej obsežni inkvizicijski kampanji proti Vergeriju pričajo tudi številna Muzieva pisma Grisoniju in Eliju. Muzio je Eliju svetoval, naj uporabi vsa svoja poznanstva in vpliv v Rimu, da bi prepovedal javno Vergerijevo pridiganje v koprski škofiji. V začetku svoje propagande je Muzio za pomoč pri urejanju pisem prosil Grisonija, saj naj ne bi imel izkušenj v polemiziranju o verskih rečeh:

Ker želim, da bi to moje pismo doseglo svoj namen v več kot enem pogledu, sem ga najprej poslal v Crema gospodu Otonellu [Vida], da ga najprej vidi on, zatem pa vam ga pošlje; posebej njemu sem napisal še pismo, polno svaril [...]. Potem sem pomislil, da ne bi bilo napak, če bi se vi pokazali v našem mestu in malo ublažili tistih, ki bi nevedni radi učili druge; zato pošiljam kopijo tudi gospodu

14 Tommaso Stella je bil kasneje, leta 1550, imenovan za koprškega škofa. Verjetno »nagrajen« za uspešno akcijo zoper Vergerija (Schutte, 1988, 337–350).

Slika 5: Pismo koprskemu škofu Tommasu Stelli (Muzio, 1571, 1) (SKPU; Foto: Tilen Glavina).

Marku, mojemu bratrancu, saj nisem želel, da gre pošta čez zaliv, ne da bi se ustavila pri katerem od predstavnikov katoliške šole. Zelo bi bil torej vesel, če boste pismo videli tudi vi. In če vam ne bo pretežko, da mi kaj napišete in še posebej da me opozorite na tiste dele, ki vam ne bodo všeč – to me bo neskončno veselilo. Kajti mi, ki živimo na dvoru in med vojaki, smo lahko bolj vešč vsakega drugega pisanja kot tistega, ki zadeva kristjane (Muzio, 1551, 19v–20r).

Od takrat naprej je Grisonija redno obveščal o poteku svojega dela in ga spodbujal k širjenju svojih pisem med duhovščino. Muzio je Grisoniju potožil, da je proti luteranstvu in Vergeriju napisal že ogromno, vendar v Milanu ni našel ustreznega založnika, ki bi uredil in objavil njegovo delo. Zato je nestrpno čakal na priložnost, da bi se lahko vrnil v Benetke, kjer bi gradivo lahko dal v tisk:

Kar zadeva natis teh mojih stvari [...], vedite, da imam poleg teh, ki ste jih videli, še druge, prav tako proti luteranstvu, ki bi jih bilo skupaj ravno prav za eno knjigo; ob njih bi se morda ljudje otresli mnogih zmot. Toda tukaj ni nobene pomembne tiskarne. Jaz pa bi potreboval šest ali osem mesecev, da bi se lahko mudil v Benetkah in izpraznil predale s svojimi spisi (Muzio, 1551, 133v).

Poleg navedenih sta Muziu pri kampanji proti Vergeriju pomagala še Pietro di Giovanni, koprski dominikanski frater, ki ga je redno obveščal o dogajanju v škofiji in mu pošiljal Vergerijeve spise,¹⁵ in Vincenzo Fedeli, tajnik beneške *Signorije*. V zahvalo je Muzio zadnjemu poslal zabavni spis¹⁶ o različnih dogajanjih in običajih v luteranskih mestih.

Tako je Vergerij v začetku leta 1549 podlegel pritiskom in bil primoran zapustiti Koper. Zatekel se je v Valtellino, saj se je v Kopru in Padovi že začel drugi proces, ki ga je sestavljalo 34 obtožnic. Papež Pavel III. je Vergerija 3. julija 1549 v konzistoriju razglasil za odpadnika in mu odvzel škofovsko funkcijo (Schutte, 1988, 371). Muzio se seveda ni zadovoljil samo z izgonom in je nadaljeval svoje osebno preganjanje Vergerija. Njegov odnos do Vergerija se je iz prijateljstva prelevil v rivalstvo in sovraštvo.

ZAKLJUČEK

Med renesančnimi italijanskimi pisatelji o dvoboju lahko štejemo tudi koprskega pisatelja Girolama Muzia, ki si je v 16. stoletju prislužil sloves doktorja viteške znanosti, poznavalca časti in vrlin plemenitežev, tvorca viteških mnenj, mediatorja v sporih med gospodi ter avtorja znamenitega traktata o dvoboju (*Il Duello del Mutio Iustinopolitano*, 1550), v katerem je predstavil pravila in ozadja primerne posega po instituciji dvoboja kot posebne prakse višjih razredov pri doseganju pravice (t. i. sodni

15 »Zagotovo bom ustrezno poskrbel, saj je tudi iz Flandrije mogoče poslati pisma v Istro in v Rim« (Fratru Pietru di Giovanniju, 7. januar 1549, Muzio, 1551, 135r).

16 Bruselj, 12. februar 1549 (Muzio, 1551, 141v–144v).

dvoboju), ki pa je bila vzporedna stvarnost uradnemu sodnemu procesu (Glavina, 2019; Glavina, 2021).

Po Schuttejevi (1988, 359) so na rezultat dvoboja z Vergerijem nedvomno vplivale tudi spremembe stališč beneške oblasti do verskega dogajanja v štiridesetih letih 16. stoletja. Poraz protestantskih čet pri Mühlbergu leta 1547 je bil močen udarec za beneško politiko, ki je v tej bitki tajno delovala proti cesarstvu. Tako se je vojaški nadzor širil po protestantskih deželah cesarstva (a ne vseh), kar je pomenilo, da *Serenissima* ni mogla več dopustiti širjenja herezije na svojih tleh, obenem pa cerkvenim oblastem ni želela prepustiti popolne avtonomije (Lavenia, 2000, 61–62; prim. tudi Del Col & Paolin, 2000, 228). Zaradi tega so 22. aprila 1547 imenovali laično delegacijo, imenovano *I tre Savi sopra l'eresia*, da bi bolje sodelovali ter predvsem izvajali večji nadzor nad nunci-jem, beneškim patriarhom in inkvizitorjem pri pregonu in kaznovanju heretikov na tleh Beneške republike. Po dveh letih so dodali tudi klavzulo, po kateri je moral biti svet deseterice obveščen o vsakem pravnem postopku proti uglednim osebam (Grendler, 1983, 68–69). Kdaj bi se začel Vergerijev sodni pregon, je bilo le še vprašanje časa.

Silvana Seidel Menchi, ki je obravnavala širjenje Erazmovih idej v Italiji 16. stoletja, je v fondu beneškega *Santo Uffizio* našla številne heretične šolske učitelje, ki so prispevali k širjenju reformatorskih idej v italijanskih šolah republike. Že leta 1547 so inkvizitorji v času reorganizacije beneškega inkvizicijskega aparata pozvali šolske učitelje k širjenju ortodoksne doktrine in s tem implicitno izvajali prve pritiske. Leta 1549 so že zabeležene prve obtožbe, ki se nanašajo na piranskega šolskega učitelja Marca Petronia, imenovanega Caldano: »[N]a videz je učil slovnico, dejansko pa krivo-verstvo« (ASVe, Santo Uffizio, b. 8, f. 8v). Enake obtožbe je bil deležen učitelj Jacopo di Costantino iz koprške gramatične šole, ki naj bi pod pretvezo učenja latinščine širil luteranske ideje. Samo med letoma 1547 in 1549 so bili v piranski šoli zabeleženi štirje učitelji, ki so širili sporno doktrino. Kot glavno literaturo so učitelji obravnavali Erazmovo delo *Colloquia*, ki je služilo učenju latinščine in spoznavanju novih reformatorskih idej (Seidel Menchi, 1987, 122–123). Med drugim je Seidel Menchi primerjala inkvizicijska procesa koprškega škofa Petra Pavla Vergerija ml. in Jacopa Nacchiantija, škofa iz Chioggie, obtožena herezije. Zaradi podobnosti procesov je s primerjavo dveh konkretnih primerov prišla do pomembnih sklepov.

Leta 1549 so oba škofa v istem obdobju preiskovali zaradi suma in obtožb »luteranske herezije«. ¹⁷ V značilnostih preiskav je avtorica med primeroma našla nekaj podobnosti. Oba škofa sta bila obtožena gojenja sumljivih doktrin, na meji dogmat-skih okvirov. Obtožnici sta se nanašali na čaščenje svetnikov, svetih podob ter dolo-čenih cerkvenih ceremonij in tradicij, ki niso bile v skladu s katoliškim protokolom. Poleg tega sta bila poklicana na zagovor v Rim. Primera se razlikujeta le v sklepnem

17 John A. Tedeschi (2003) obravnava mite o vseomogočnosti in krutosti rimske inkvizicije, ki še vedno prevladujejo v historiografski literaturi. Dokaže, da je inkvizicija v 16. stoletju v resnici delovala precej omejeno. Njen glavni namen je bil usmerjen v zagotavljanje religijske konformnosti kot neprizanesljivemu kaznovanju obtožencev, ki so bili obravnavani z relativno popustljivostjo. V začetku delovanja, sredi 16. stoletja, je inkvizicija poskušala razkrinkati protestante oziroma heretike, medtem ko se je v poznem 16. in zgodnjem 17. stoletju večinoma osredotočila na pregon obtožencev čarovništva.

dejanju procesa. Vergerij se je odločil za beg čez Alpe in je bil zaradi tega razglašen za odpadnika in heretika ter je preostanek življenja deloval kot protestantski teolog na nemških tleh, medtem ko je škof Nacchianti sprejel rimski poziv in se napotil k papežu, kjer je bil oproščen in tako ohranil svoj ugled. Prav Vergerijev beg je bil razlog za njegove obtožbe. Silvana Seidel Menchi je prepričana, da če bi se Vergerij odločil za odhod v Rim in se kot Nacchianti podredil (in ritualno pokleknil) papeževi oblasti, bi bil tudi on oproščen in deležen odveze. Poleg tega avtorica navede tudi drugi razlog oziroma predstavi različni taktiki delovanja obeh škofov, ki sta gotovo vplivali na epilog procesov. Škof Vergerij je deloval v javnosti, škof Nacchianti pa na osebni, zasebni ravni. Vergerij naj bi izrabil škofovsko vlogo in avtoriteto za širjenje svoje doktrine na območju škofije, Nacchianti pa ravno obratno. Izražal je svoja stališča v omejenem okolju in večina obtožnice je temeljila na pričevanjih, da je v zasebni sferi govoril eno, v javnosti pa deloval drugače – v skladu s katoliškimi stališči. Nacchianti nikakor ni nameraval povzročati škandalov v javnosti (kot je to storil Vergerij), čeprav so bila njegova doktrinalna stališča s teološkega vidika ostrejša od Vergerijevih, ampak je ta izpričeval na visoki ravni pridig, tako da ga ljudstvo ni razumelo, zaradi česar se sporna prepričanja niso širila med verniki. Vergerijevi govori pa so bili oblikovani v preprostem in razumljivem jeziku, da bi ga vsi razumeli. Njegove formule in sporočila so se širili med verniki od ust do ust in ustvarili pravi kanal za širjenje sporne doktrine med prebivalstvom. Prav Vergerijeva komunikacija z ljudstvom je bila predmet obtožb, saj je bila največja škofova krivda v tem, da ni ločil med *popolo* (ljudstvom) in *dotti* (učenjaki) (Seidel Menchi, 1987, 68–69). Ločevalni element med Vergerijevo in Nacchiantijevo herezijo je bila tako njuna različna učinkovitost pri pronicljivosti heretičnih idej v družbeno tkivo. Taka učinkovita penetracija je bila odvisna od govornišva (*eloquenza*), ki je bilo ljudstvu všečno in razumljivo. Po vzoru Erazma Rotterdamskega je Vergerij uporabljal komunikacijsko reformo, ki je bila po učinkovitosti v središču italijanskega reformatorskega gibanja. Vergerij je podobno kot Erazem kritiziral določene običaje v cerkveni tradiciji, ki niso bili bistveno povezani s Kristusovim naukom. Na primer, odločno je nasprotoval praksi pokrivanja umirajočih in mrtvih s frančiškansko kuto, saj to (ali katero drugo oblačilo) ne bi vplivalo (ali spremenilo) na usodo duše v pokojnikovem telesu. Druga tradicija, ki ji je Vergerij nasprotoval, je bilo pojmovanje čaščenja svetnikov. Na ljudski ravni je veljalo prepričanje, da nekateri svetniki lahko ozdravijo določene bolezni oziroma preprečijo določene zdravstvene zaplete, npr. sv. Boštjan in sv. Rok pri preventivi in zdravljenju kuge, sv. Apolonija je bila zavetnica zobozdravnikov, sv. Lucija za očesne težave itd. Intenzivnemu zatekanju k svetnikom je Vergerij nasprotoval, saj je vernikom govoril, da Bog svetnikom in svetnicam ni podelil skrbi za bolezni, kot se podeljujejo posvetne službe (Seidel Menchi, 1987, 71).

Vergerijeva največja napaka je bila, da ni imel nepristranske drže pri različnih skupinah, ki so mesto Koper razdelile na dva tabora, kar odpira vprašanje o njegovi iskrenosti spreobrnjena. Muzio je v tem kontekstu navadno prikazan v negativni luči, vendar moramo pri razlaganju njegovih dejanj upoštevati čas, razloge in njegovo borbena naravo ter neomajno držo o papeški suverenosti. Poleg osebnega dvoboja

z Vergerijem je Muzio izdal tudi druga dela, kot so npr. *Le mentite ochiniane* proti Bernardinu Ochinu iz Siene, *Malizie bettine* proti Francescu Bettiju iz Rima, *Bulingero riprovato* proti Heinrichu Bullingerju iz Züricha in *Istoria Sacra* proti reformatorju Matiji Vlačiću iz Labina.

Muzio in Vergerij sta predstavljala dva nasprotujoča si idejna tokova, ki sta razburkala družbo v tedanji katoliški Italiji. Vergerij je tisti, ki je želel reformo v doktrini in instituciji (tudi proti papeštvu), Muzio pa je, čeprav je delno opozarjal na nepravilnosti v Cerkvi, priznaval absolutno papeško moč in univerzalnost Cerkve in zagovarjal nepopustljivost pri pregonu heretikov. »Kajti glede resničnih zlorab, ki se dogajajo v cerkvi, in glede navad prelatov menim, da bi bile potrebne reforme in izboljšave« (Muzio, 1551, 8v).

“A GREEDY WOLF AND DESTROYER OF THE FAITH OF CHRIST.” *LE VERGERIANE* (1550): A CAUSE OR A RESULT OF THE PERSECUTION AGAINST PIER PAOLO VERGERIO?

Tilen GLAVINA

Science and Research Centre Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

tilen.glavina@zrs-kp.si

SUMMARY

Le Vergeriane, published a year after the flight of bishop Pier Paolo Vergerio to Switzerland, presents the correspondence between Girolamo Muzio and Vergerio over the three-year period between 1546 and 1549. In January 1546, Muzio informed his childhood friend from Koper of the first accusations of heresy made against him and appealed to Vergerio in his letters several times hence to return to the righteous path of the Catholic teachings and thereby redeem his sins, claiming that Vergerio's ideas about the Reformation could corrupt the people of Koper. Backed by strong support from the Koper camp, Muzio wrote no less than seven letters to Ottonello Vida, five to the town of Koper, three to his cousin Marco Nunzio, and one to the nuns of Koper, in all of which he criticised bishop Vergerio's stance in relation to the papacy, to the concept of free will, the sacraments, the Holy Bible, and the cult of saints. Muzio's campaign against Vergerio, aimed at achieving his removal from the bishopric and preventing the 'danger' of his proselytism, was joined by other prominent figures, including Antonio Elio, father Pietro di Giovanni, Vincenzo Fedeli, Giovanni Della Casa, Annibale Grisoni and Tommaso Stella. The present paper highlights the role of one of the most authoritative Italian cardinals of the 16th century, Alessandro Farnese, who assiduously manoeuvred the persecution of Vergerio from behind the scenes.

Keywords: Pier Paolo Vergerio, the Younger; Girolamo Muzio; *Le Vergeriane*; Alessandro Farnese; Koper; 16th century

VIRI IN LITERATURA

ASV – Archivio Segreto Vaticano, Carte Farnesiane.

ASVe – Archivio di Stato di Venezia, Santo Uffizio.

Barbieri, Edoardo (2000): Pier Paolo Vergerio e Francesco Negri: tra storia, storiografia e intertestualità. V: Rozzo, Ugo (ur.): Pier Paolo Vergerio il giovane, un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento : convegno internazionale di studi, Cividale del Friuli, 15–16 ottobre 1998. Udine, Forum, 239–276.

Campana, Lorenzo (1908): »Monsignor Giovanni Della Casa e i suoi tempi«. Studi storici, 17, 145–282.

Cavazza, Silvano (2006): Bonomo, Vergerio, Trubar: propaganda protestante per terre di frontiera. V: Hofer, Gianfranco (ur.): »La gloria del Signore«: la riforma protestante nell'Italia nord-orientale. Mariano del Friuli (GO), Edizioni della Laguna, 91–157.

Cavazza, Silvano (2011): »Una vicenda europea: Vergerio e il caso Spiera, 1548–1549«. V: Guido Dall'Olio (ur.): Per Adriano Prosperi, I: la fede degli Italiani. Pisa, Edizioni della Normale, 41–51.

Cavazza, Silvano (2013): »Nenavadna osebnost«: profil Petra Pavla Vergerija. Stati inu obstat, 17/18, 10–26.

Darovec, Darko (1999): Stari krajepisi Istre. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Pokrajinski muzej.

Del col, Andrea & Giovanna Paolin (ur.) (2000): L' inquisizione romana: metodologia delle fonti e storia istituzione: atti del seminario internazionale, Montereale Valcellina, 23 e 24 settembre 1999. Trieste, Edizioni Università di Trieste.

Frangnito, Gigliola (1972): »Gli "spirituali" e la fuga di Bernardino Ochino«. Rivista Storica Italiana, 74, 777–813.

Glavina, Tilen (2019): »Primer fajde v Mirandoli leta 1533«. Acta Histriae, 27, 4, 639–672.

Glavina, Tilen (2021): »The Duel: Honour and Aesthetic of Early Modern Masculine Violence«. Acta Histriae, 29, 3, 531–560.

Grohovaz, Valentina (2000): Girolamo Muzio e la sua »battaglia« contro Pier Paolo Vergerio. V: Rozzo, Ugo (ur.): Pier Paolo Vergerio il giovane, un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento : convegno internazionale di studi, Cividale del Friuli, 15-16 ottobre 1998. Udine, Forum, 179–206.

Grendler, Paul F. (1983): L'inquisizione romana e l'editoria a Venezia: 1540–1605. Roma, Il Veltro.

Jacobson Schutte, Anne (1988): Pier Paolo Vergerio e la riforma a Venezia: 1498–1549. Roma, Il Veltro.

Jedin, Hubert (1973): Storia del Concilio di Trento. Brescia, Morcelliana.

Jurca, Tomaž (2016): »Inkvizitorjem po Italiji: polemika Petra Pavla Vergerija ml. s pisci cerkvenih seznamov prepovedanih knjig«. Stati inu obstat, 23–24, 76–97.

Jurca, Tomaž (2021): Proti cenzorjem. Peter Pavel Vergerij ml. Ljubljana, Založba ZRC.

Hubert, Friedrich (1893): Vergerios publizistische Thätigkeit. Nebst einer bibliographischen Über-sicht. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

- Lavenia, Vincenzo (2000):** »I beni dell'eretico, i conti dell'inquisitore. Confische, stati italiani, economia del Sacro Tribunale«. V: L'inquisizione e gli storici. Un cantiere aperto: tavola rotonda nell'ambito della Conferenza annuale della ricerca (Roma, 24–25 giugno 1999). Roma, Accademia nazionale dei Licei, 47–94.
- Lhotsky, Alphons (1971):** Das Zeitalter des Hauses Österreich : die ersten Jahre der Regierung Ferdinands I. in Österreich (1520–1527). Wien, In Kommission bei H. Böhlaus Nachf.
- Marinčič, Marko (2018):** Vergerij mlajši in Primož Trubar: latinski humanizem in slovenska reformacija. *Primerjalna književnost*, 41, 2, 77–98.
- Morpurgo, Alessandro (1892):** Girolamo Muzio: lettura tenuta nel gabinetto di Minerva. *Archeografo Triestino*, vol. XVIII, fasc. 2, 456–486.
- Murphy, Paul (2007):** Ruling Peacefully: Cardinal Ercole Gonzaga and Patrician Reform in Sixteenth-Century Italy. Washington, The Catholic University of America Press.
- Muzio, Girolamo (1551):** Le vergeriane del Mutio iustinopolitano. Discorso se si conuenga ragunar concilio. Trattato della comunione de' laici; & delle mogli de' chierici. Vinegia. Appresso Gabriel Giolito de Ferrari e fratelli.
- Muzio, Girolamo (1571):** Lettere catholiche del Mutio Iustinopolitano, distinte in quattro libri. Il primo contien cose scritte in materia del Vergerio, ... Il secondo, & il terzo contengono lettere a diuersi personaggi in varij soggetti di religione. Il quarto ha le risposte all'heretico Betti, & a Proteo suo consorte. Vi si aggiungono le Malitie Bettine; ... Con tauole, & sommarij di ciascuna lettera. Venetia, Appresso Gio. Andrea Valuassori, detto Guadagnino.
- Osculati, Roberto (2013):** Evangelismo cattolico (secoli XIV-XVII). Proposte di letture. Bologna, Il Mulino.
- Paschini, Pio (1925):** Pier Paolo Vergerio, il giovane e la sua apostasia: un episodio delle lotte religiose nel cinquecento. Roma, Scuola tipografica S. Pio X.
- Pierce, Robert A. (2003):** Pier Paolo Vergerio the Propagandist. Roma, Edizioni di storia e letteratura.
- Pobežin, Gregor (2018):** »Magna enim est spes de pace: Vergerijev spis Duae actiones secretarii pontificii in njegova stališča do Tridentinskega koncila«. V: Pobežin, Gregor & Peter Štoka. *Secretarii actiones Petri Pauli Vergerii*. Koper, Osrednja knjižnica Srečka Vilharja, 58–89.
- Pobežin, Gregor (2018a):** Nihil odiosius quam nomen Italarum: Vergerij mlajši med humanističnim univerzalizmom in nacionalizmom. *Primerjalna književnost*, 41, 2, 99–115.
- Ronchini, Amadio (1853):** Lettere d'uomini illustri conservate nell'archivio governativo di Parma. Parma, R. Deputazione di storia patria.
- Seidel Menchi, Silvana (1987):** Erasmo in Italia, 1520–1580. Torino, Bollati Boringhieri.
- Sixt, Christian Heinrich (1855):** Petrus Paulus Vergerius, päpstlicher Nuntius, katholischer Bischof und Vorkämpfer des Evangeliums: eine reformationsgeschichtliche Monographie. Braunschweig, C.A. Schwetschke und Sohn (M. Brulin).
- SKPU – Sveučilišna knjižnica u Puli.**
- Tedeschi, John (2003):** Il giudice e l'eretico: studi sull'Inquisizione romana. Milano, Vita e Pensiero.
- Taplin, Mark (2016):** The Italian Reformers and the Zurich Church, c.1540-1620. Routledge, Abingdon, Oxon, Taylor and Francis Group.
- Žitko, Salvator (1999):** Peter Pavel Vergerij in reformacija v Istri. *Acta Histriae*, 7, 2, 201–214.